

9. Самуйлік Я. Р., к.філ.н.,
дацэнт кафедры БіРМ БрДзУ
(г. Брэст, Рэспубліка Беларусь)

УДК 811.163.1:37

РОЛЯ МОВАЗНАЎЧЫХ ПРАЦ ЛАЎРЭНЦІЯ ЗІЗАНІЯ Ў РАЗВІЦЦІ І СТАНАЎЛЕННІ АДУКАЦЫІ НА ЎСХОДНЕСЛАВЯНСКІХ ЗЕМЛЯХ

Анотацыя. У артыкуле разглядаюцца мовазнаўчыя працы Лаўрэнція Зізанія і іх уплыў на развіццё беларускай літаратурнай мовы, фарміраванне і станаўленне навукова-педагагічнай думкі, свецкай адукацыі на ўсходнеславянскіх землях.

Ключавыя словы: царкоўнаславянская мова, праваслаўе, граматыка, азбука, старабеларускі слоўнік.

Yaroslau Samuilik, Ph.D.,
Associate Professor
of the Department of BIRM BrSTU
(Brest, the Republic of Belarus)

THE ROLE OF LINGUISTIC WORKS OF LAVRENTIY ZIZANIY IN THE DEVELOPMENT AND ESTABLISHMENT OF EDUCATION IN THE EAST-SLAVONIC LANDS

Abstract. The article examines the linguistic works of Lavrentiy Zizaniy and their influence on the development of the Belarusian literary language, the formation and development of scientific and pedagogical thought, and secular education in the East-Slavonic lands.

Key words: Church Slavonic language, Orthodoxy, grammar, alphabet, Old Belarusian dictionary.

З канца XVI–XVII стст. узмацняецца супраціўленне ўсходнеславянскіх народаў палітыцы паланізацыі і акаталічвання, якую настойліва праводзілі польскія ўлады. Беларускія і ўкраінскія пісьменнікі пачыналі выразна

ўсведамляць, што царкоўнаславянская мова з’яўляецца сродкам літаратурна-пісьмовага аб’яднання славянскіх моў. “Ñěĩâáíũñěĩè äïñěâèòú (ĩàçũèú), ðíóñěĩè ĩàçũèú” у гэты час выступае як фактар еднасці ўсходнеславянскіх этнасаў. У такім значэнні царкоўнаславянская мова супрацьпастаўляецца лацінскай мове каталіцкага Захаду. Даказваюцца перавагі “ñěĩâáíũñěĩè ĩàçũèà” перад польскай мовай. Але асабліваму націску падвяргаецца лацінская мова. Перавагі “ñěĩâáíũñěĩè ĩàçũèà”¹ перад лацінскай мовай праваслаўныя пісьменнікі бачаць і ў тым, што ён найбольш блізкі да грэчаскай мовы. Нават абвінавачванні каталіцкіх пісьменнікаў у тым, што царкоўнаславянская мова навукова не распрацавана, яе абаронцы імкнуліся выкарыстаць на карысць “ñěĩâáíũñěĩè ĩàçũèà”.

Праваслаўнымі асветнікамі прымаюцца захаваныя вывескі з заняпаду “ñěĩâáíũñěĩè ĩàçũèú”. Дзеля гэтага яны, беручы прыклад з філалагічнай распрацаванасці лацінскай мовы, ствараюць падручнікі па царкоўнаславянскай мове. На Беларусі і Украіне ў XVI–XVII стст. з’яўляюцца граматыкі і буквары царкоўнаславянскай мовы, лексіконы, у якіх незразумелыя народу царкоўнаславянскія словы тлумачацца “ðíóñěĩè äïñěâèòú”.

З канца XVI ст. абстраецца палемічная барацьба паміж католікамі і праваслаўнымі. Царкоўнаславянская мова як сімвал праваслаўя павінна была стаць больш гнуткай (г. зн. добра распрацаванай у правапісных і граматычных адносінах) і “баяздольнай”. На ёй патрэбна было весці палеміку з католікамі і ўніятамі. Царкоўнаславянская мова пашырылася ў брацкіх школах у процівагу лацінскай і польскай мовам у езуіцкіх калегіумах. Менавіта таму ў гэты час на Беларусі і Украіне з’явіліся першыя граматыкі і слоўнікі, якія прызначаліся служыць дапаможнікамі пры вывучэнні царкоўнаславянскай мовы [1; 2, с. 44–45; 3; 4, с. 172].

Значнае месца ў гісторыі беларускай, украінскай і рускай культур займаюць мовазнаўчыя працы педагога-гуманіста, лінгвіста, літаратара, перакладчыка, палеміста, царкоўнага дзеяча Лаўрэнція Іванавіча Зізанія (Тустаноўскага; 1550–1560 гг. – каля 1634 г.) “Ãðáíìàð³èà ñěĩâáíũñěĩè Ñúâáððøáííâáĩ èñěíóñòââ ïñíè ÷ãñòíè ñěĩââ, è èíũð íóæáíũð. Ííâí ñũñòââêéáííâ Ë, Z.” і “Íáíóèâ èíó ÷èðáíř, ðíçíóíhíř òèñíâ ñěĩâáíũñěĩè, ðíó ðúæ í ñâÿðíè Òðíéòè è í âú÷èíââ÷áíñè äíññáíè” (“Азбука”). Кнігі былі падрыхтаваны асветнікам у Берасці, а выдадзены ў Віленскай брацкай друкарні ў 1596 г. [1; 2, с. 48, 50; 5, с. 180–182; 6, с. 51–66; 7, с. 656–657; 8; 9; 10; 11, с. 36–37, 175–260].

“Ãðáíìàð³èà...”² Л. Зізанія – першая сістэмная граматыка царкоўнаславянскай мовы, адна з самых дасканалых і грунтоўных мовазнаўчых прац, з якой пачаўся новы этап у гісторыі беларускага мовазнаўства. Яна вучыла пісаць і складаць вершы. Імя і прозвішча аўтара “Ãðáíìàð³èè...” абазначаны на тытульным аркушы абрэвіатурай – спалучэннем славянскай і лацінскай літар: Ë, Z. Кнігу ўпрыгожвае гравюра невядомага майстра з алегорыяй – жаночая постаць з ключом у руцэ. Побач змешчаны тэкст “Íðíæíí òú ñÿ èíóñèøú òèñíâ íóíhòè, èíðíðíè íáðí÷ú íâíâ ðíçíóíh òè” (“Дарэмна той хоча пісання ўмеці, які не хоча мяне разумеці”). Мініяцюра

¹ У мовазнаўчых і рэлігійных помніках XVI–XVII стст. даволі пашыранай была з’ява варыянтнасці.

² Пры каменціраванні фрагменты з тэкстаў мовазнаўчых прац, прыклады з іх адаптаваны да сучаснага чытача: агульнапрынятыя ў старажытных помніках цітлы і скарачэнні раскрываюцца; правапіс знамянальных слоў і пунктуацыя набліжаны да сучаснага пісьма, пастаўлены неабходныя знакі прыпынку; уніфікавана графіка (u → íó, w → í, # → ÿ, m → ù і інш.).

“*Αἰᾶδαῖα ἰὰ ἀδαῖαδοῖέῖο*” замест характэрных для тагачаснай барочнай паэзіі панегірычных элементаў мае моцную дыдактычную накіраванасць: *Ἄδαῖαδὲῖα ἰεῖνῖα ἀῖηθ ἰαᾶῖο÷αᾶοῦ, / ÷δὺδῖα ÷ἀῖοῖε εᾶοᾶᾶ ἰοδαῖοῖεῦαο: / Ἰδοῖαδαοῖαρ ἐ ἰδῖνῖαῖαρ, / ἡεῖοδαῖεῖνῖα ἐ ἀοῖῖεῖῖαῖαρ... Пачынаецца твор надпісаннем у форме традыцыйнага хрысціянскага звароту (прадмова “*Ἰῖεᾶῖῖᾶ ἡῖῖοᾶᾶῖῖ*”): “*εῖδῦαῖῖῖῖ ἐ ἀῖηῖῖ εῖραεὸδαεᾶῖῖ αῖαδῖᾶεᾶᾶῖεεᾶᾶᾶῖ ἐ ἰδῖνδοδαῖῖῖᾶᾶῖ ἡεῖᾶᾶῖῖεᾶᾶῖ ἰαῖεᾶ, ᾶεᾶ ἰ Ὀδῖνδὸν ἀδαοῖε ἰαοᾶ, ἰ ᾶῖῖῖᾶῖ δᾶᾶῖᾶαὸεῖῖ*”. Дзве навукі, згодна з экзегетыка-герменеўтычнай³ традыцыяй сярэднявечковай эпохі, выклікалі асаблівую павагу ў Л. Зізанія. Адчуваецца ўплыў на аўтара пасланьня традыцый “трывіума”⁴ схаластычных еўрапейскіх гуманітарных навук, першай універсальнай граматыкі Ф. Санчасы⁵, які так характарызаваў сярэднявечковы стан навукі аб мове: “Бог стварыў чалавека істотай разумнай, і таму даў яму дар маўлення, мовы. У дапамогу мове, каб яна была дасканалай, ён дадаў трох творцаў. Першы – граматыка, якая пазбаўляе мову ад салецызмаў⁶ і варварызмаў. Другі – дыялектыка (г. зн. логіка), ад якой залежыць адэкватнасць, гнуткасць мовы. Трэці – рыторыка, якая надае мове прыгажосць”. Характарыстыцы гэтых узаемасувязей паміж навукамі прысвечана ўсё пасланне. Напачатку Л. Зізаній падкрэслівае неабходнасць уласна філалагічнага, герменеўтычнага пазнання мовы праз граматыку “*Ἄ ἰαεᾶ[ῖ]εοᾶ ἰεεῖοῖρ÷ε ἀδαοῖρ ἡῖῖρ, ᾶᾶεεεῖῖῖ ᾶῖοοᾶ ἡεεῖῖ ἰᾶε, ἰᾶῖ ἰᾶῖεῖῖαὸε, εῖ εᾶῖοεῖο ᾶῖᾶαὸε εῖραῖεῖεοᾶῖ ἡεῖᾶᾶῖῖεᾶᾶῖ ἰαοᾶᾶῖ ἰαῖεᾶ, ἰαδαῖοῖρ ἰο(ῖ) ἡᾶῖε ἰᾶῖοεῖῖ εᾶδαῖῖαδοῖεῖο, εῖοῖδῖε εῖᾶᾶῖ ᾶῖᾶδα ἡῖ ἰᾶῖο÷εᾶοε ἰᾶᾶο[ῖ] εῖεᾶε ἡεῖᾶᾶῖῖεᾶᾶῖ ἰαῖεᾶ ᾶῖᾶδα ÷εοᾶοε ᾶᾶ[ῖ] ᾶῖῖοῖεᾶῖῖδὲ δᾶῖοῖηδὲ, ἐ ἰδαῖῖ ἰεῖῖαὸε, ῖῖᾶᾶᾶ[ῖ] ἰᾶ ᾶῖοῖ εῖρ÷ᾶῖῖ ᾶῖδῖῖοῖηῖρ, ἰοᾶῖδῖρ÷ε ἐ ἰεᾶῖοῖρ÷ε ᾶῖῖεῖε ᾶῖῖοῖεᾶῖῖδὲ, ᾶ ἰδεῖῖᾶῖεῖρ÷ε ἐ ἡᾶῖεῖῖε ÷εῖῖ÷ε δῖῖοῖ[ῖ] ÷[ᾶ]εῖ[ῖ]ᾶᾶ÷ε*”. Згодна з іерархіяй сярэднявечковых навук над граматыкай узвышаецца філасофія і багаслоўе: “...*ᾶᾶ[ῖ] εῖοῖδῖᾶῖ ἡῖῖῖᾶῖ-ἰᾶ ᾶᾶῖῖε δᾶ÷ε ἰᾶ ἡῖδαῖεὸ[ῖ]. Εῖο οῖῖο οῖᾶ[ῖ] ᾶᾶ[ῖ] ἰᾶε ᾶῖε εὐὶ ἐ ÷εοᾶᾶο[ῖ], ἰῖᾶῖεδῖο ᾶῖοῖοῖῖ÷ε ᾶῖδῖῖοῖεᾶῖῖῖ ἰᾶᾶῖᾶ ἰᾶ ᾶῖᾶᾶο[ῖ] ... οῖ οῖῖ ÷εοᾶοε, ᾶ ἰᾶ δῖῖοῖηδὲ, ἡοῖ ᾶῖῖᾶδαῖ ἐ ἡῖηδὲ[ῖ]” [1; 2, с. 50; 4, с. 172; 5, с. 181; 9; 10; 11, с. 39, 40–41, 178, 179–180; 12, т. 5, с. 192, т. 14, с. 107, т. 18, кн. 1, с. 68; 13, т. 1, с. 349, 638, т. 2, с. 341, 479, 678; 14; 15, с. 235, 429, 837, 913, 1041; 16; 17].**

³ Экзегетыка (ад грэч. *exēgētikos* ‘які тлумачыць’) – правілы і прыёмы тлумачэння незразумелых старажытных тэкстаў; раздзел тэалогіі, які займаецца тлумачэннем рэлігійных тэкстаў, найперш тэкстаў Бібліі. Можна выступаць у значэнні тэрміна герменеўтыка. Герменеўтыка (грэч. *hermeneutikē*, ад *hermeneuo* ‘растлумачваю, тлумачу’) – майстэрства тлумачэння старажытных рэлігійных і гістарычных тэкстаў; вучэнне аб прыцыпах іх інтэрпрэтацыі, якое спалучала асновы багаслоўя і філалогіі. Гэта яшчэ і вучэнне аб разуменні тэкстаў твораў, метадалагічная аснова гуманітарных навук. Выкарыстоўваецца таксама ў музыцы і юрыспрудэнцыі (тлумачэнне законаў). Найбольшае развіццё як метадалагічны прыём герменеўтыка атрымала ў рамках экзегетыкі пры тлумачэнні тэкстаў Бібліі і іх пачуццёва-літаральнага сэнсу.

⁴ Трывіум (лац. *trivium*, ад *tres* ‘тры’ і *via* ‘шлях’) – у Сярэднявекі пачатковы курс “сямі вольных мастацтваў”, які ўключаў граматыку, рыторыку і дыялектыку. Пасля яго заканчэння вучань прэтэндаваў на квадрывіум. Квадрывіум (ад лац. *quadrivium* – літаральна ‘перасячэнне чатырох дарог’) – курс адукацыі ў сярэднявечковай школе, які ўключаў арыфметыку, геаметрыю, астраномію і музыку.

⁵ Ф. Санчас (1523–1601) – іспанскі лінгвіст, філосаф, астраном, касмограф, лацінамоўны паэт, драматург, перакладчык, крытык, аўтар першай універсальнай навуковай граматыкі “Мінерва, або Аб першаасновах лацінскай мовы” («*Minerva, seu de causis linguae latinae commentarius*»).

⁶ Салецызм (грэч. *soloikismos* ‘ад назвы г. Солы (*Soloi*), грэчаскай калоніі ў Малой Азіі, жыхары якой дрэнна гаварылі па-атычнаму, г. зн., на скажонай грэчаскай мове’) у паэтыцы – няправільны моўны зварот, свядома выкарыстаны для стварэння “нізкага” стылю; у лінгвістыцы – сінтаксічная памылка ў дапасаванні, кіраванні, парадку слоў, ва ўжыванні дзееспрыметнікавых і дзееспрыслоўных словазлучэнняў, у будове складаных сказаў і інш.

“Āḍàììàḍ³èà...” насычана вызначэннямі, правіламі, парадыгмамі скланення іменных часцін мовы, спражэння дзеясловаў. Каб растлумачыць граматычныя паняцці, Л. Зізаній падаваў матэрыял у форме пытанняў і адказаў, прычым адказы ў ёй даюцца на царкоўнаславянскай і на старабеларускай мовах: ×òì , ñòù Āḍàììàḍ³èà; Āḍàììàḍ³èà , ñòù èçàĥñḍòíiá àĥæèñḍòái, àæá áèàáíiáèàíièàḍè è ièñàḍè. Óíèèíááíiá. Āḍàììàḍ³èà àñòù íááíiá àĥàáíiá, æááúñíú áíáḍá íiáèèè è ièñàèè. ×òì , ñòù íḍíñíáíy; Íḍíñíáíy , ñòù íóáàḍáíiá àèàñà ièñíáíiáái. ×òì , ñòù èiy; èiy , ñòù íàḍá÷áíiá ááúè, èèè èiy , ñòù ÷àñòù ñèíáà ñèèàiyáíà, íà æá ááúú çíáíáííóáòú, íá àĥèàḍè æá ÷òì èèè ñḍḍààḍè. Пры тлумачэнні асобных з’яў царкоўнаславянскай мовы аўтар выкарыстоўваў і асаблівасці беларускай мовы, што надавала граматыцы адметныя рысы, садзейнічала збліжэнню яе мовы з жывой беларускай гаворкай. Мясцовы моўны матэрыял выкарыстаны не як аб’ект даследавання, а як сродак апісання царкоўнаславянскай мовы [1; 2, с. 50–51; 9; 11, с. 182, 185, 195].

“Āḍàììàḍ³èà...” складаецца з чатырох частак: арфаграфіі, прасодыі, этымалогіі і сінтаксісу. Пры тэарэтычным асэнсаванні моўных фактаў і з’яў Л. Зізаній абапіраўся на традыцыі грэчаскай і лацінскай лінгвістычнай тэорыі.

У раззеле “Íá íḍòíáḍáòíè” літары падзелены на зычныя і галосныя: *Ēíèèèí , ñòù ièñíáíú: 37. à á â ã ä å æ ç ĭ [³] è é ê ì í î ï ð ñ ò ó ô õ ö ÷ ø ù ú ü ĥ @ w # k j fⁿ. Íá èíèèèí ÷àñòíè ḍàçàĥëyḗḗòñy ièñíáíà; Íá ááĥ: íà àèàñíáy è ñíáèàñíáy.* Асаблівасці правапісу галосных выкладзены ў раззеле “Ēáííú íḍòíáḍáòíè”. У паасобных выпадках перадаецца аканне (*ñèèàíáíiá, ñèèàiyḗḗòñy*), зацвярдзенне шыпячых і ђ, ацвярдзенне губных (*ḍáíḍíó, ÷íáí, áúáóúy, èḗáíáú, íñíú*); беларускія формы дзеясловаў (*áúñḍáááíú, ñíàñàáíñy* і *áúñḍáááéí, ñíàñàáíí*). У тэксце граматыкі ёсць беларускія словы: *áíóíí, íḍḍááá, ḍíáíúè, èàáíáíáy, àĥààḍè, áàḍíóḗ, íiáèèè, íḍàḍíóḗ÷è, áíñúḍú, àèá.*

У другой частцы “Í íḍíñíáíè” Л. Зізаній падрабязна разглядае асаблівасці націску і яго віды. Да таго ж у ёй змешчаны параграф аб ужыванні цітлы і знаках прыпынку.

У трэцяй частцы “Íá àḍèíièíáíè” аўтар граматыкі выдзяляе восем часцін мовы (*ḍàçèè÷íá, èiy, íĥñḍòíèiy, àèàáíèú, íḍè÷àñòíá, íḍááèíáú, íáḍĥ÷íá, ñúḗçú*). Побач з царкоўнаславянскімі формамі прыводзяцца і ўсходнеславянскія (*áíáíáú, ñíĥáíáú* і *áíáú, ÷áèíááéú; ÷áèíááèàìè, íḍḍí÷àḍàìè* і *íḍḍí÷àḍòú*), формы займеннікаў (*ñíáĥ, óúíú, óúḍú* і *ñááá, ḍĥóú, òí*). Л. Зізаній выкарыстаў уласцівыя беларускай мове сродкі пры апісанні асаблівасцей утварэння ступеней параўнання (“ḍíçñíóæááíy”) прыметнікаў пры дапамозе суфіксаў -áéø-, -ø- і прыстаўкі íáè- (*ñáyòúé – ñáyòáéøíè, íàèú – íáíøíè – íàéíáíøíè*). Своеасабліва разглядае аўтар катэгорыю прыналежнасці ў мове: *íḍá÷àñèáy (Ēíñḍáíòííáè÷, íḍ Ēíñḍáíòíá), àèàñòíáy (ḍàḍñèíè, íḍ òàḍy), íàçú÷àñèáy (íñèíáèḍèíú, íḍú Íñèáú), íóíáèèḍáèíáy (çèàḍíḗḗòñáòú, íḍú çèàḍíḗḗòñááí), íḍèíáíáy (çèàḍúé, íḍú çèàḍà), àèàáíèúíáy (÷èḍàḍáèú, íḍú ÷èḍàḗ).* Сярод трох класічных ладоў – “èç’íáàèḍáèíááí” ці “íóèàçàḍáèíááí” (*íḍ÷íḍ, áíḗ*), “ííáèèḍáèíááí” (*áà íḍ÷è, áà áíè*), “æáèàḍáèíááí” ці “íñèèḍááííááí” (*áà íḍ÷íḍ, áà áíḗ*) – ён згадвае лад “íáíḍáááèíú” – інфінітыў (*íḍ÷èḍè, áèḍè*), які канстатуе наяўнасць з’явы, абстрактнае яе найменне. Прошлы час мае сістэму формаў – *íèíḗááøáá, íḍòyæáííá, íḍáñíááḍøáííá*, якія спалучаюць у сабе значэнні імперфекта, аорыста, перфекта і плюсквамперфекта.

На апошняй старонцы аўтар “*Ѕдàììàòìèè...*” звяртаецца да вучняў (“*ìèääáíòááú*”): “*Ìðìéìhòà, àðíòçè ìè àúçèðàéáííè, áäý÷íà òíòð ìàèíòð ìðàòíò, à í àíèøáé ñàìè ñý ìñðàðàéòà, èìøèòú è ìàíà íòááñàèýéòà*” [1; 2, с. 50–51; 5, с. 180–181; 9; 10; 11, с. 43–44, 45–46, 175–260].

Л. Зізаній быў упэўнены, што на першым этапе, каб авалодаць граматай, неабходна невялікая кніжка, якая вучыла б асновам чытання і пісьма, давала агульныя звесткі пра навакольны свет, тлумачыла новыя паняцці і ў той жа час выходзіла, фарміравала ідэал чалавека. Усё гэта асветнік увасобіў у “Азбуцы” (“*Ìáíóèà èíó ÷èðàíð, ðíçíòìhíð ìèñíà ñèíááíñèááí, òíò òúæ í ñáýòìé Òðíéòè è í áú÷èíáá÷áíè àíñíáíè*”). Кніга выдадзена невялікім фарматам, мае 44 аркушы (88 старонак). “Азбуку” можна ўмоўна падзяліць на тры часткі: матэрыял, які вучыць чытаць і пісаць; дапаможны лексічны матэрыял; царкоўныя палемічныя тэксты і малітвы (мае ж тыя часткі, што і выданні І. Фёдарова). Таму кніга магла выкарыстоўвацца як ў царкоўным, так і свецкім навучанні. Складальнікам першых дзвюх частак быў Лаўрэнцій Зізаній, апошняй – яго брат Стэфан Зізаній. У якасці дадатку да “Азбукі” змешчаны “*Èâèñèñ ñèðh÷ú ðá÷áíü áúèðàòúòh ñúáðáííú è èç ñèíááíñèááí ìàçúèà ìà ìðíñòú ðíòñèíé áúèáèòú èñòíèèíááíú È, Z.*” – першы друкаваны старабеларускі слоўнік. Асноўнае прызначэнне “*Èâèñèñà...*” – распрацоўка царкоўнаславянскай мовы. Незразумелыя царкоўнаславянскія словы Л. Зізаній тлумачыў сродкамі “простай мовы”. У рээстравай частцы “*Èâèñèñà...*” налічваецца 1061 слова, а ў тлумачальнай – больш за дзве тысячы. Л. Зізаній імкнуўся размясціць лексемы ў алфавітным парадку, але найчасцей даваў гнёзды аднакаранёвых слоў: *áèðáíò – ñòàðááíò, áèðááíá – ñòàðáæhíüá; áðà÷íòð – èh÷íò, áðà÷ááíèà – èhèàðñòáí, èh÷híüá, áðà÷áñòáí – èhèàðñòáí, áíèòìðñòáí, áðà÷àà – èh÷híüá, áðà÷ááíèòà – ááá èh÷àò è òúæ àìòúèà.* Царкоўнаславянскае слова тлумачыцца адным або некалькімі беларускімі адпаведнікамі ці апісальна: *áàíý – èàçíý; ìáñòú – ìíñòà; íhèú – ááíí è òúæú èðáéáà; áðàèú – æáíèòáà, ááñàèüá; ááñíü – èàçèà, ñèíáí, ááééà; ááçèíáíá – ìèðàý áíáðìòü; áèíááíé – òíò, èíòìðèé áñòú ÷áíò ìðè÷èíð; æáðíá ìñèé – èàìhíü ìèúííé, áèý òíáí ìàçúááòúñý ìñèé, æá ìñèàìè ìàèðòú.* Многія лексемы з тлумачальнай часткі слоўніка вядомыя сучаснай беларускай мове: *áèàà, áèíòíñòáí, èèíòíý, èàçíý, èàñèà, èðáçèíòü, ñíðááà, òáàðú.* Экзатызмы аўтар тлумачыў, падаючы значэнне слова: *çáèáíè÷íà – áñòú ááðááí, èíòìðíá èhðh è çèì çáèáí, ìáíáíá èèñòüá ìáàò çhèùð, ìà èíòìðí ÷áðíèòh ìááíáí ðíñòíòò.* Пазначалася, з якой мовы слова запазычана: *áèíè ìí ávðáèñèíò áíáí.* Пасля некаторых слоўнікавых артыкулаў Л. Зізаній прыводзіў царкоўнаславянскія кантэксты і фразеалагічныя спалучэнні: *áíhøíèé – íáááíðíèé, çááðòíèé, òíáíñáhòíèé. Íàèí ìèøíòð áíhøíèè ìòáðáòè, ìàèú ìèøíòð òíáíñáhòíèè ìòáðáòh.* Аўтар нярэдка ўводзіў у “*Èâèñèñà...*” беларускія сінонімы: *áðà÷ – èhèàð, áíèòìðú, áèááèü – íòððàòà, ìáèááèü.* У слоўніку пераважаюць нейтральныя словы, аднак сустракаюцца і эмацыянальна-вобразныя, стылістычна афарбаваныя: *èñòíòèáíú – áúèèòúé áíèíááíú.* “*Èâèñèñà...*” – каштоўная крыніца вывучэння слоўнікавага складу беларускай мовы XVI ст., яе сродкаў словаўтварэння, асноўных шляхоў пранікнення запазычанняў. Л. Зізаній першым з усходніх славян выкарыстаў большасць вядомых сёння прыёмаў укладання слоўніка [1; 2, с. 47–48, 55; 4; 5, с. 180, 182–184; 6, с. 54–66; 7, с. 656, 657; 8; 10; 11, с. 37–38; 18, с. 520; 19, с. 169].

Разгледжаныя працы Л. Зізанія аказалі значны ўплыў на развіццё мовазнаўчай навукі і адукацыі ўсходнеславянскіх народаў. “А́бàìàò³èà...” была шырока распаўсюджаным падручнікам у Беларусі, Літве, на Украіне і ў Расіі. Яе добра ведалі таксама ў Сербіі, Балгарыі і ў Польшчы. Некалькі дзесяцігоддзяў падручнік з’яўляўся настольнай кнігай у брацкіх школах. Праца Л. Зізанія стала ўзорам для складальнікаў пазнейшых граматык. У сваю чаргу “Азбука” (“Íàíóèà...”) асветніка заклала асновы распрацоўкі будучых азбукоўнікаў⁷, якія ў XVII ст. у вялікай колькасці з’явіліся ў Расіі. “Ёàёñèñ...” уключаў словы з жывой народнай гаворкі, аблягчаючы разуменне царкоўнаславянскай мовы, што спрыяла развіццю беларускай мовы, якая потым стала часткай літаратурнай. У слоўніку прыведзены самыя разнастайныя звесткі па ваеннай гісторыі, прававым становішчы розных сацыяльных груп насельніцтва ў дзяржаве, па філасофіі, геаграфіі, этнаграфіі, біялогіі, медыцыне.

Такім чынам, мовазнаўчыя працы Л. Зізанія спрыялі развіццю і нармалізацыі беларускай мовы, фарміраванню і станаўленню навукова-педагагічнай думкі, свецкай адукацыі на ўсходнеславянскіх землях. Яны ўводзілі якасна новыя рацыяналістычныя паняцці і пашыралі кола ведаў, неабходных вучням ва ўмовах развіцця эканомікі і культуры сярэдневяковых гарадоў. Вучэбныя кнігі Л. Зізанія – неацэнная духоўная каштоўнасць, узор шырокіх інтэлектуальных пошукаў, творчых памкненняў і шчодрога плёну гэтага майстра слова і глыбокага мысляра [1; 5, с. 180, 182; 6, с. 57; 10; 12, т. 1, с. 153–154; 15, с. 28; 18, с. 519].

Спіс выкарыстанай літаратуры:

1. Гісторыя беларускага мовазнаўства [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://smekni.com/a/50685-2/gstoryya-belaruskaga-movaznastva-2/>. – Дата доступу: 20.02.2021.
2. Леванцэвіч, Л. В. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы : вучэб. дамаможнік / Л. В. Леванцэвіч. – Мінск : РІВШ, 2020. – 192 с.
3. Русский язык в рукописных и печатных источниках до середины 17 века [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://zhenziyou.livejournal.com/41073.html>. – Дата доступа: 12.12.2021.
4. Самуйлік Я. Р. Роля мовазнаўчых прац Івана Фёдарова ў станаўленні адукацыі на ўсходнеславянскіх землях / Я. Р. Самуйлік // Нацыянальна-культурны кампанент у літаратурнай і дыялектнай мове : зб. навук. арт. / Брэсц. дзярж. ун-т ; рэдкал.: Л. В. Леванцэвіч, Т. А. Кісель, Н. Р. Якубук. – Брэст, 2021. – С. 172–176.
5. Асветнікі зямлі беларускай, X – пачатак XX ст. : энцыкл. давед. / рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 2001. – 492 с.
6. Батвіннік, М. В. Азбука на ўсе часы / М. В. Батвіннік. – Мінск : Беларус. навука, 2003. – 288 с.

⁷ Азбукоўнікі – першыя ўласна лексікаграфічныя працы, якія складаліся з азбукі са складамі і пропісямі, а таксама паводле сціслых граматычных, гістарычных і рэлігійна-павучальных звестак. Азбукоўнікі прызначаліся галоўным чынам для тлумачэння Святога Пісання і навучання грамаце. Словы падаваліся па алфавіце, указвалася іх паходжанне, пераклад і тлумачэнне. Многія слоўнікавыя артыкулы ўтрымлівалі інфармацыю па гісторыі, прыродазнаўстве, касмаграфіі. У азбукоўніках сумяшчаліся задачы будучых тлумачальных, арфаграфічных, этымалагічных, энцыклапедычных слоўнікаў, а таксама слоўнікаў іншамовнай лексікі.

7. Вялікае Княства Літоўскае : ВКЛ : энцыклапедыя : у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 2005–2006. – Т. 1. – 2005. – 687 с.

8. Зизаний, Л. Азбука [Электронны ресурс] / Л. Зизаний // Российская национальная библиотека (РНБ). – Режим доступа: https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_RU_NLR_DIGIT_115757/. – Дата доступа: 21.11.2021.

9. Зизаний, Л. Грамматика славенская [Электронны ресурс] / Л. Зизаний // Российская национальная библиотека (РНБ). – Режим доступа: https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_RU_NLR_DIGIT_117018/. – Дата доступа: 21.11.2021.

10. Лаўрэнцій Іванавіч Зізаний [Электронны рэсурс] // Вікіпедыя : свабод. энцыкл. – Режим доступа: https://be.wikipedia.org/wiki/Лаўрэнцій_Іванавіч_Зізаний. – Дата доступа: 26.01.2021.

11. Яскевіч, А. А. Старабеларускія граматыкі: да праблемы агульнафілал. цэльнасці / А. А. Яскевіч. – 2 выд. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – 352 с.

12. Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 1996–2004. – 18 т.

13. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў : у 2 т. / А. М. Булыка. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 1999. – 2 т.

14. Левицкий, Ю. А. Исторические открытия в лингвистике [Электронный ресурс] / Ю. А. Левицкий // Вест. Удмуртского ун-та. Сер. «История и филология». – 2009. – Вып. 1. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskie-otkrytiya-v-lingvistike/viewer>. – Дата доступа: 25.12.2021.

15. Новый словарь иностранных слов. – Минск : Современный литератор, 2008. – 1088 с.

16. Санчес, Франциско [Электронный ресурс] // Википедия : свабод. энцыкл. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Санчес,_Франциско. – Дата доступа: 25.12.2021.

17. Сем вольных мастацтваў [Электронны рэсурс] // Выкіпедыя : свабод. энцыкл. – Режим доступа: https://be.wikipedia.org/wiki/Сем_вольных_мастацтваў. – Дата доступа: 30.12.2021.

18. Сучасная беларуская літаратурная мова : вучэб. дапам. / Д. В. Дзятко [і інш.] ; пад рэд. Д. В. Дзятко. – Мінск : Выш. шк., 2017. – 588 с.

19. Сучасная беларуская мова : вучэб. дапам. / Л. М. Грыгор'ева [і інш.] ; пад агул. рэд. Л. М. Грыгор'евай. – Мінск : Выш. шк., 2006. – 558 с.

10. Статкевич Е. В., преподаватель
филиала БрГТУ “Пинский
индустриально-педагогический колледж”
(г. Пинск, Республика Беларусь)

УДК 37.015.31:7.01-057.874

ТЕХНОЛОГИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДДЕРЖКИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ

Аннотация. В статье предлагается педагогический инструментарий поддержки формирования эстетических ценностей у учащихся через использование в данном процессе личностных образцов отечественной и мировой культуры.

Ключевые слова: эстетическая ценность; красота; гармония; идеал; старшеклассник; личностный образец.

Statkevich E.V., Teacher of the
BrSTU branch “Pinsk Industrial
and Pedagogical College”
(Pinsk, Republic of Belarus)

TECHNOLOGY OF PEDAGOGICAL SUPPORT FOR THE FORMATION OF AESTHETIC VALUES OF STUDENTS

Abstract: The article offers pedagogical tools to support the formation of aesthetic values among students through the use of personal samples of national and world culture in this process.

Keywords: aesthetic value; beauty; harmony; ideal; high school student; personal sample.

Педагогическая поддержка является технологией образования, которая отличается от традиционных методов обучения и воспитания тем, что осуществляется именно в процессе диалога и взаимодействия ребенка и взрослого и предполагает самоопределение ребенка в ситуации выбора и последующее самостоятельное решение им своей проблемы. Все это можно выразить в формулировке,